

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ

12

N. I. ΝΟΥΒΑΡΙ

ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ

«Στὸ τέλος ζῆται μιᾶς ἐποχῆς ποὺ φεύγει — Τὸ φύσημα νοιώθει κανεὶς ἀπ' τὴν στροφὴν τοῦ φύλλου — ποὺ δὲ Ηεός καὶ σὺ κι' ἔγώ τὸ γράφαμε — καὶ ποὺ φηλὰ ἄγνωστα χέρια τὸ γυρίζουνε — Τὴ λάμψη μιᾶς γέας νοιώθουμε σελίδας — ποὺ πάνω τῆς δλα ἀκόμια νὰ γραφοῦν μποροῦν — Οἱ συγνέας δυνάμεις ἐτοιμάζονται — καὶ σκοτεινὰ ἡ μιᾶς τῆς ἄλλη θλέπει».

PIAKE.

ΑΘΗΝΑΙ

1949

Στὸ Νίκο Δενδρινέλη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.γ.Δ της Κ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΩΤΟΓΟΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΛΕΞΙΜΗΣ ΚΑΘΗΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΛΕΞΙΜΗΣ ΚΑΘΗΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΥ

Σκοπὸς τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου δὲν εἶναι ἡ ἔξιστόρησις τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως τῶν τελευταίων ἑκατὸν ἑτῶν οὕτε ἡ ἔξιστονισις τῆς διαλεκτικῆς τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτὴν περίοδον. Θέλει νὰ καταδείξῃ τὴν τροπήν, τὴν ὅποιαν, κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰώνος, ἐμφανίζει ὁ εἰκοστὸς εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θρησκείαν. Ἡ τροπὴ αὗτη σημαίνει βαθμιαίαν ἐγκατάλειψιν τῆς φυσιοκρατίας τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ παρελθόντος αἰώνος καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἴδεαλισμὸν καὶ τὴν πνευματοκρατικὴν κοσμοθεωρίαν. Οὕτω ἐμφανίζονται οἱ χρόνοι μας ὡς ἀγῶν πρὸς ἐπικράτησιν μεταξὺ δύο μεγάλων κοσμοθεωριῶν. Τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀπαντῶμεν σύχνα καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ἀλλ’ ἡ διαφορὰ τοῦ συγχρόνου συνίσταται εἰς τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν καθολικότητα τῶν πνευματοκρατικῶν ροπῶν κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα. Τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν καθολικότητα ταύτην ἐπιχειρεῖ νὰ ἔξεικονίσῃ ὁ συγγραφεύς. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἡτο ἀνάγκη νὰ παράσχῃ πρότερον εἰκόνα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀμέσως προηγηθείσης ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὅποιαν ἥρχεν ἡ φυσιοκρατία μετὰ τῶν ἀναποδοάστων της συνεπειῶν, τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας, τοῦ θετικισμοῦ, τῆς σχετικοκρατίας καὶ τῆς ἐχθρότητος πρὸς τὴν μεταφυσικήν. "Οχι μόνον διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως τὸ μέγεθος τῆς τροπῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἴδεαι, ροπαί, ρεύματα μιᾶς ἐποχῆς κατανοοῦνται μόνον διὰ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὸ παρελθόν, τοῦ ὅποιου συνέχειαν ἡ ἀντίθεσιν ἀποτελοῦν.

Ο σκοπὸς τοῦ βιβλίου καὶ τὸ πλάτος τοῦ κοινοῦ, πρὸς τὸ ὅποιον ἀπευθύνεται, προσδιορίζουν καὶ τὸν τρόπον τῆς πραγματείας τοῦ θέματος. Ἀποφεύγει λοιπὸν κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν αὐστηρότητα τῆς φιλοσοφικῆς διατυπώσεως καὶ τὴν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν, ἐνδιατρίβει διεξοδικώτερον εἰς ὡρισμένα

πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ροπάς, ἐπιστρέφει ἔνίοτε εἰς τὰ αὐτὰ καὶ δὲν ἀποφεύγει μερικὰς ἐπαναλήψεις. ὜έντε μάλιστα ἀσχολεῖται καὶ μὲ πράγματα, τὰ δποῖα ἐκ πρώτης ὅψεως δὲν φαίνονται νὰ ἔχουν πολλὴν σχέσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου. Κάποτε μάλιστα καὶ μακρηγορεῖ. Τοιοῦτον τι συμβαίνει καὶ περὶ ἄλλα τινὰ καὶ περὶ τὴν θρησκείαν. Ἡ διεξοδικότης, μὲ τὴν δποίαν πραγματεύεται δισυγγραφεὺς τὸ πρόβλημα τῆς τελευταίας ταύτης, ὅφείλεται καὶ εἰς τὸ γεγονός, δτι ἡ διανόησις τῆς χώρας μας ἐκλαμβάνει συνήθως τὴν θρησκείαν ὡς ὃ θετικισμὸς τὴν μεταφυσικήν, ὡς συνονθύλευμα ἀφελῶν παραστάσεων καὶ πρωτογνῶν διοξασιῶν, ἀπὸ τὰς δποίας ἀπήλλαξε τὸν νεώτερον ἀνθρωπὸν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ «πρόοδος».

Ἐὰν τὸ βιβλίον ἀνελάμβανε νὰ καταδεῖῃ μετὰ τῆς αὐτῆς διεξοδικότητος τὴν τροπὴν πρὸς τὴν ψυχήν, τὸ πνεῦμα καὶ καθόλου τὸν ἴδεαλισμόν, ὡς ἐμφανίζεται αὕτη εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας, θὰ προσελάμβανε τὸ σχῆμα ὅγκωδους τόμου, ὃ δποῖος πλὴν ἄλλων θὰ παρουσίαζε καὶ τὸ κακὸν τοῦ μεγάλου βιβλίου. Περιωρίσθη λοιπὸν εἰς τὴν διεξοδικήν ἔκθεσιν τῆς τροπῆς δπως ἐμφανίζεται αὕτη εἰς μίαν χώραν, εἰς ἑκείνην δηλαδή, δπου καὶ ἡ φυσιοκρατία ἀνεφάνη μὲ ἀσυνήθη δρμὴν καὶ ἡ τροπὴ πρὸς τὸ ἀντίθετον μὲ αἰφνιδίαν ἔντασιν, καὶ ἡ δποία διὰ τῆς ἀναβιώσεως τῆς καντιανῆς καὶ τῆς ἑγελιανῆς φιλοσοφίας συνέβαλεν εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς τροπῆς καὶ ἄλλαχοῦ. Δὲν παραλείπει δμως νὰ συνεξετάζῃ τὴν ἀνάλογον κίνησιν, φυσιοκρατικὴν ἢ πνευματοκρατικήν, τῶν ἄλλων, τούλαχιστον τῶν κυριωτέρων χωρῶν. Ἐλλως τε πανταχοῦ ὑφίστανται τὰ αὐτὰ γνωρίσματα καὶ τὰ αὐτὰ συμπτώματα, παραλλάσσοντα μόνον συνεπίᾳ τῶν διαφορῶν τῶν ἰστορικῶν καὶ τῶν ἄλλων συνθηκῶν ἔκάστης χώρας.

Ο συγγραφεὺς κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, δπως παράσχῃ πιστὴν καὶ ἀντικειμενικὴν εἰκόνα τῆς ἐπελθούσης ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος μεταβολῆς εἰς τὸν πνευματικὸν βίον. Τοῦτο δὲν σημαίνει δτι ἀπεξένωσεν ἔαυτὸν ἀπὸ τὰς ἴδιας του κοσμοθεωριακὰς προϋποθέσεις. Αὐταὶ ὑπάρχουν εἰς κάθε συγγραφέα καὶ, προκειμένου περὶ ἔργων ὡς τὸ παρόν, ουθμίζουν τὴν ἔκλογὴν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν σημείων ἑκείνων, τὰ δποῖα ἔξυπηρετοῦν τὸν σκοπόν. Τοῦτο δμως δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀπροκατάληπτον θεώρησιν τῶν δεδομένων καὶ τὴν δρμὴν ἐκτίμησιν

καὶ ἔρμηνείαν των. Προσεπάθησε νὰ περιγράψῃ τὰ πράγματα
ῶς ἔχουν ἀληθῶς καὶ νὰ ἀποφύγῃ νὰ ἵδῃ εἰς αὐτὰ ἔκεῖνο, τὸ
ὅποιον ζῆται τυχὸν ὡς πόθος μέσα εἰς τὴν ψυχήν του. Πρὸς ἐνί-
σχυσιν τῆς ἀντικειμενικότητος αὐτῆς παρέθεσε συχνὰ αὐτολεξεῖ
καὶ κρίσεις μεγάλων ἐκπροσώπων τοῦ πνεύματος. Ἐξ ἄλλου αἱ
ἰδεοκρατικαὶ του προϋποθέσεις οὐδέποτε ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὅστε
νὰ ἀρνηθῇ τὸ δικαίωμα ὑπάρξεως εἰς τὴν κατ³ αἰσθησιν πρα-
γματικότητα καὶ κατ³ ἀκολουθίαν καὶ εἰς μίαν μετριοπαθή καὶ
ἐντὸς τῶν προστηκόντων δρίων ἀναγκαίαν μάλιστα φυσιοκρατικὴν
ἔποψιν. Οὐδέποτε ἐθεώρησεν ὡς μόνην πραγματικότητα ὅ, τι ὑπο-
πίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἥμφεσβήτησε τὸ
σχετικὸν δίκαιον τῆς ὑλικῆς πλευρᾶς τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀπέ-
φυγε καὶ νὰ αἰωρῇται —κατὰ τὴν ἐκφραστικὴν εἰκόνα τοῦ Goethe—
μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, κρεμασμένος ἀπὸ τὰς σύννεφα,
καὶ νὰ μένῃ στερεὰ προσκεκολλημένος εἰς τὴν γῆν, τυφλὸς πρὸς
τὸ πνεῦμα καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η κρίσις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων μας ὑπενθυμίζει τὰς μεγάλας κρίσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὰς δποίας ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐδρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς μεταβολῆς, μιᾶς ἀνατροπῆς ἀκριβέστερον, ἐνώπιον ἐνὸς κλονισμοῦ, ὁ δποῖος χωρεῖ παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ ἡθικὴν κρίσιν τῶν τελευταίων π. Χ. αἰώνων καὶ πρὸς τὴν ἀνατροπήν, τὴν δποίαν ἐδημιούργησεν ἡ Ἀναγέννησις. "Ἐνα σχῆμα πνευματικοῦ βίου διαλύεται, μιᾶς μορφὴ τῆς ζωῆς ἔμφαντει συμπτώματα παρακμῆς, τὰ πνευματικὰ ἀποθέματα καὶ αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις ἐνὸς πολιτιστικοῦ ὄργανισμοῦ φαίνονται ώς ἂν ἐστείρευσαν. "Ἐνα μακρὸν καὶ πλούσιον παρελθόν νομίζει κανεὶς δτὶ ψυχορραγεῖ, χωρὶς ἀκόμη νὰ διαγράφωνται σαφῶς αἱ γραμμαὶ τοῦ νέου, τὸ δποῖον ἀναμένεται. Ἀκουσίως ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν τὰ λόγια τῶν πνευμάτων πρὸς τὸν Φάουστ :

Ἄλλοι! Ἄλλοι!
Τὴ σύντοιψες
μὲ δυνατὴ γροθιὰ
Τὴν ὅμορφη τὴν πλάση.
Γκρεμίζεται, σκορπᾶ!
Τὴν ἔχει ἔνας ἥμιθεος σωριάσει.

Αἱ συνέπειαι τῆς κρίσεως αὐτῆς πρόκεινται σαφεῖς εἰς τὰς ἀνωτέρας πρὸ πάντων ἐκφάνσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐκηρύχθη τὸ πρωτεῖον τῆς ζωῆς εἰς βάρος τῆς γνώσεως καὶ τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου ἀνέστη ἐναντίον τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς νοήσεως. Τὴν δδὸν προετοιμάζει ὁ Schopenhauer, ὁ Nietzsche γίνεται ὁ προφήτης τῆς νέας αὐτῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ Bergson ἀποβαίνει ὁ κλασσικὸς τῆς ἐκπρόσωπος κατὰ τοὺς χρόνους μας. Διότι ἡ τυφλὴ βούλησις τοῦ πρώτου, ἡ ξένη πρὸς τὸν λόγον διαίσθησις τοῦ δευτέρου καὶ ἡ ζωτικὴ ὄρμη τοῦ τρίτου συνδέονται

όργανικῶς πρὸς ἄλλήλας. 'Αλλ' ἡ κρίσις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. 'Ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, τὴν δῆποτε εἶχομεν ἐπὶ μακρὸν πιστεύσει ώς τελούσαν ὑπεράνω τῶν παροδικῶν ρευμάτων τῶν ἐποχῶν. 'Αρχαὶ ἐμπεδωθεῖσαι ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἐμπειρίαν κλονίζονται, διαγινώσκεται τὸ ἀναπόδεικτον τῶν ἐπιστημονικῶν προϋποθέσεων καὶ καταδεικνύεται ἡ ἐξάρτησις μεθόδων καὶ ἐπόψεων ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ πνεύματος τῶν χρόνων του. Τὸ μεγαλοπρεπὲς μηχανοκρατικὸν οἰκοδόμημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διασείεται καὶ ἡ κυριωτάτη προϋπόθεσις τῆς ἐρεύνης, ὁ νόμος τῆς αἰτίας, τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. 'Αλλ' ἡ ἐπιστήμη συνέχεται πρὸς τὴν γενικὴν κατάστασιν τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ δῆποτοῦ εἶναι λειτούργημα. 'Η κρίσις τῆς λοιπὸν ἔχει βαθυτέρας ρίζας, εἶναι κρίσις τοῦ δλού πνευματικοῦ βίου. 'Ενα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ βίου τούτου εἶναι, ὅπως ὑπεδηλώθη ἥδη, ἡ μειονεκτικὴ θέσις, εἰς τὴν δῆποτε εἰδέπεσεν ἡ νόησις. Τώρα θεωρεῖται ὄργανον ἀπλῶς τῶν μυστηριωδῶν δυνάμεων, αἱ δῆποτε δημιουργοῦν καὶ κινοῦν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν. Διὰ τοῦτο δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἀλλαγῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκοπιδᾶς καὶ περὶ διαφόρου θεωρήσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Κλονίζεται αὐτὴ αὕτη ἡ κοσμοθεωρία τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. 'Ανέρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὀρμαί, αἱ δῆποτε ἐληθάργουν ὅπισθεν τῶν ἥθων καὶ ἔθιμων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Καὶ τὴν κατάρρευσιν τῶν παλαιῶν φραγμῶν διαδέχεται ἡ δημιουργία νέων. Διότι δὲ ἀνθρωπος δὲν εἶναι τώρα πλέον οὕτε ἡ μονάς τοῦ Leibniz οὕτε ἡ δέσμη τῶν παραστάσεων τοῦ Ήμερού οὕτε τὸ ἀφηρημένον. Ἐλλογον δὲν τοῦ Kantίου, ἀλλ' οὕτε τὸ ἀπομονωμένον ἄτομον τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος. 'Αποβαίνει ἐπὶ μέρους λειτουργία μιᾶς περιεκτικῆς καὶ εύρειας καθολικῆς βουλήσεως, κύτταρον ἐνδεκοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ, ἐκ τοῦ δῆποτοῦ ζῆτος καὶ ἀπὸ τὸν δῆποτον λαμβάνει ὑπόστασιν.

'Ητο φυσικὸν νά παρασυρθῇ καὶ ἡ θρησκεία, ως συστατικὸν καὶ αὕτη στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὴν

δίνην τῆς μεγάλης πολιτιστικῆς κρίσεως τῶν χρόνων μας. Ἡ στροφὴ τοῦ βλέμματος πρὸς τὰ περιεχόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, πρὸς τὸ παροδικὸν καὶ τὸ πεπερασμένον, ἀπέτρεψε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ αἰώνιον, πρὸς τὸ ὅποιον κατευθύνει τὸν ἄνθρωπον ἡ θρησκεία. Ὁ ἄνθρωπος ἀπεξενώθη ἀπὸ τὸν ἔσωτερικὸν του κόσμου, ἐντὸς τοῦ ὅποιου μόνον συντελεῖται ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἐστράφη ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν φύσιν, πρὸς τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἔχασε τὴν ψυχὴν του. Τοιουτοτρόπως ἀπώλεσεν ἡ ζωὴ τὸν καθαγιασμόν, δὸς ὅποιος ὑψώνει τὰ ὅντα καὶ τὰ συμβάματα τοῦ ἐπιγείου κόσμου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ λαμπρύνει αὐτὰ διὰ τῶν μαρμαρυγῶν τῆς αἰωνιότητος. Διότι ἡ κρίσις τῶν χρόνων μας εἶναι πρὸ πάντων κρίσις μεταφυσική καὶ θρησκευτική. Διάσπασις καὶ ἀντίθεσις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἔξαρσις τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτῆρος, τῆς ὑποκειμενικῆς προοπτικῆς τῶν κοσμοθεωριῶν, κλονισμὸς πάσης ἡθικῆς ἀρχῆς, ἀφανισμὸς πάσης μεταφυσικῆς βάσεως ἐντὸς τῆς ἄνθρωπίνης συνειδήσεως.

Ἡ κρίσις αὕτη δὲν κατάγεται ἀπὸ τῆς χθές. Ἡδη ὁ Kierkegaard προέβη εἰς κριτικὴν τῶν χρόνων του, ἡ ὅποια γίνεται αἰσθητή, ὅπως παρατηρεῖ δ. Jaspers, καὶ ως κριτικὴ τῶν ίδικῶν μας χρόνων. Ἄλλος εἰς τὴν δξεῖαν φάσιν της εἰσῆλθε μόνον βαθμηδόν, ἵνα κορυφωθῇ τέλος κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παντοίων δυνάμεων. Ο κομμουνισμὸς θεοποιεῖ τὴν τεχνικὴν καὶ ἀναγνωρίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον τὴν νόησιν. Ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς ψυχαναλύσεως τοῦ Freud δραματίζεται μίαν ἄνθρωπότητα ἀνευ Θεοῦ καὶ ἀνευ ψευδαισθήσεων, διεπομένην ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ προσκεκολλημένην εἰς τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα. Καὶ ἐκεῖνος καὶ αὕτη εἰς οὐδὲν ἐκτὸς τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐνστίκτου πιστεύουν καὶ στρέφονται κατὰ πάσης θρησκευτικῆς ἢ μεταφυσικῆς πίστεως. Ο μαρξισμὸς κηρύττει πᾶσαν πνευματικὴν μορφὴν τῆς ζωῆς ὡς ἀπόρροιαν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, ὡς ἐποικοδόμησιν, ἡ ψυχανάλυσις ὡς ἐξευγένισιν ἀπωθημένων ὄρμῶν. Ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται σημαίνουν ἀφανισμὸν πάσης ἀξίας τοῦ μέχρι τοῦδε πολιτισμοῦ. Ἀφανι-

σμὸν πρὸ πάντων, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς Jaspers, παντὸς ἀπολύτου, ἐπειδὴ ὑψώνουν ἑαυτὰς εἰς ἀπόλυτον, τὸ δόποῖον δὲν ἀνέχεται οὔτε Θεὸν οὔτε οἰανδήποτε μορφὴν φιλοσοφικῆς πίστεως. Ἰδίᾳ ἡ ψυχανάλυσις ἔξαίρει τὸ μικρὸν καὶ τὸ εύτελὲς τοῦ βίου τῶν ἀνθρωπίνων δρμῶν καὶ τὴν ἴκανοποίησιν του. Αἱ δρμαὶ αὖται θεωροῦνται ὑπὸ αὐτῆς ὡς ἡ καθ' αὐτὸν πραγματικότης, ὅπως τὰ ύλικὰ συμφέροντα ὑπὸ τοῦ μαρξισμοῦ. Οὕτω ἡ συνέπεια καὶ διὰ τὴν ψυχανάλυσιν καὶ διὰ τὸν μαρξισμὸν εἶναι ἡ συγκρότησις ἵδεωδους ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φύσιν, περιορισμοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν θεραπείαν τῶν δρμῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν. «Ο στοχασμὸς καὶ ὁ αὐτέλεγχος εἰς τὸν δόποῖον ὠδῆγησεν μακρὰ χριστιανικὴ ἔξελιξις, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς ἀνακαλύψεως ἀφροδισίων πόθων καὶ ὑποσυνειδήτων βιωμάτων τῆς παιδικῆς ἥλικίας». Ἔξ ἄλλου ἡ παρανόησις τοῦ σκοποῦ, τοῦ νοήματος καὶ τῶν ὄρίων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν μεθόδων αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πνευματικῶν φαινομένων, τὰ δόποῖα ἡρμηνεύθησαν ὡς προϊόντη ὡς ἐπιφαινόμενον τῆς ὕλης καὶ τῶν λειτουργιῶν της. Αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπώλεσαν τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῶν ἀξίαν καὶ τὸ παρελθόν, τὸ δόποῖον ἐπλούτιζε καὶ ἐμόρφωνε τὸν ἀνθρωπὸν διὰ τοῦ πλούτου τῶν πνευματικῶν του μορφῶν, μετεβλήθη εἰς ἔρημον, εἰς τὴν δόποιαν δὲν εἰσχωρεῖ τις πλέον εύχαριστως. Διὸ δλῶν τούτων ἔξεθρονίσθη ὁ Θεὸς καὶ ἐδημιουργήθη ἡ συνείδησις ἐνδέσ ἀψύχου καὶ μηχανικοῦ σύμπαντος καὶ μιᾶς τυχαίας καὶ ἀσκόπου ἱστορικῆς ἔξελιξεως. Τὸν ἀνθρωπὸν κατέλαβε τὸ συναίσθημα τῆς ἀπογνώσεως πρὸ τοῦ Μηδενός. Συναισθάνεται τὴν ἀδυναμίαν του ἔναντι τῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου, τὰς δόποιας ἡθέλησε νὰ καθυποτάξῃ. Καὶ ἡ συνείδησις τῆς ἔξαφανίσεως τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεως διήγειρεν εἰς τὴν ψυχήν του τὴν προαίσθησιν τοῦ κινδύνου, ὁ δόποῖος ἀπειλεῖ νὰ δηγήσῃ εἰς τὴν συντριβὴν δλῶν ἔκείνων, τὰ δόποια ἐδημιούργησεν ὁ πόνος καὶ ἡ νοσταλγία τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸν κίνδυνον τοῦτον εἶχεν ἥδη συναισθανθῆ προφητικῶς ὁ Goethe. «Βλέπω — λέγει — νὰ ἔρχωνται οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς δόποίους ὁ Θεὸς δὲν θὰ

αἰσθάνεται πλέον καμμίαν χαράν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ θὰ ἀναγκασθῇ νὰ συντρίψῃ πάλιν τὰ πάντα, ἵνα δημιουργήσῃ ἔξ αὐτῶν ἔνα γέον κόσμον». Ο κίνδυνος οὗτος συγίσταται εἰς τὸν εύρωπαϊκὸν Μηδενισμόν, βαθεῖαν συναίσθησιν τοῦ ὅποιου εἶχεν ὁ Nietzsche.

‘Ο μηδενισμὸς οὗτος’ ἥλθε καὶ κατέλυσε πᾶσαν ἀξίαν καὶ τὸ κῦρος ὅλων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐφώτισαν τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν βραδεῖαν καὶ ἐπίμοχθον ἄνοδόν του ἀπὸ τῆς φύσεως πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἐνώπιον τῶν ἐρειπίων ὅμως τοῦ παρελθόντος γεννᾶται ὁ πόθος πρὸς τὸν κόσμον, τὸν ὅποιον ἔξεπροσώπει τοῦτο, καὶ ἡ ἐλπὶς ἐπὶ τὴν δυνατότητα ἐνὸς νέου, ἐνὸς καλυτέρου αὔριον. Διότι :

Τρομαγμένα καὶ χωρὶς νόημα εἶναι τὰ χρόνια,
“Αν πίσω ἀπὸ τὴν ματαιότητά των δὲν κυβερνᾶ
Κάτι τὸ σταθερό.

Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος τῶν νεωτάτων χρόνων ὁμοιάζει πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν πορείαν του διὰ τῆς ἐρήμου. “Οπισθέν μας κεῖται ὅτι κατέρρευσεν, πρὸ ἡμῶν ἄγγωντος εἰσέτι χώρα. Ζῶμεν εἰς τὸ μέσον τῆς νυκτὸς μεταξὺ δύο ἡμερῶν. Μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἑκάστου ἔξ ἡμῶν ἀγωνίζεται ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην ἡ φωνὴ τοῦ παλαιοῦ καὶ ἡ φωνὴ τοῦ νέου, ὅπως θέλει ὁ νόμος τῆς περιπλανήσεως ἀνὰ τὴν ἔρημον. ‘Η μία ἀπαιτεῖ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς διαμονῆς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡ ἄλλη δύθεται μὲ δινειροπόλον διάθεσιν πρὸς τὴν γῆν, ὅπου ρέει μέλι καὶ γάλα. “Ἐνα συναίσθημα ἀνεστιθῆτος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ κλονισμοῦ ἐκείνου τοῦ πολιτισμοῦ μας, τοῦ ὅποιου τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ σύμβολα ἀδυνατεῖ πλέον νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ὅποιος ἔγινε διὰ τοῦτο ξένος εἰς τὴν ψυχὴν του. Η τραγικὴ αὐτὴ κατάστασις δημιουργεῖ ἀντίδρασιν, ως ᾧτο φυσικόν. Συνέπεια αὐτῆς εἶναι ἡ τροπὴ πρὸς τὸ πνεῦμα, ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ψυχὴν, τῆς δποίας ἡ περιγραφὴ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς παρούσης πραγματείας. Μετὰ τὴν μέθην ἡ δποία ἡκολούθησε τὴν συντριβήν, ὁ ἄνθρωπος ἐνθυμεῖται τὴν προτροπὴν τῶν πνευμάτων πρὸς ἐπανίδρυσιν τοῦ συντριβέντος κόσμου του :

Δυνατώτερε σὺ
Σὲ δλους στὴ γῆ,
Λαμπρότερη
Χτίστηνε πάλι,
Μέσος στὸ στῆθος του χτίσο την
Ψηλότερη

* * *

Σύμβολον καὶ ἄμα ἐνσάρκωσις τῆς ὀδυνηρᾶς αὐτῆς διασπάσεως, ἀνεστιότητος καὶ ἀνησύχου ζητήσεως, ἀπὸ τὴν δποίαν πάσχει ὁ νεώτερος ἀνθρωπος, εἶναι ὁ Nietzsche. Εἰς τὴν τραγικὴν αὐτὴν φυσιογνωμίαν συγκεντροῦνται ὅλαι αἱ γραμμαί, ὃσαι ἀπαρτίζουν τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς πολιτιστικῆς καθόλου καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἡθικῆς καταστάσεως ἴδιαιτέρως. Κατέχεται ἀπὸ τὴν σαφῆ συνείδησιν τῆς παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ συγχρόνως εἶναι ποτισμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς μεγάλης κληρονομίας τοῦ παρελθόντος, τῆς δποίας εἶναι μολαταθταὶ δ καταλυτής. Οὕτω ἀντικατροπτρίζεται εἰς αὐτὸν ὅλη ἡ ἀρνησις καὶ ὅλη ἡ ἀντίφασις τῶν χρόνων του καὶ συγχρόνως ἡ συναίσθησις τῆς ἀποστολῆς, τὴν δποίαν ἥτο κεκλημένος νὰ ἐπιτελέσῃ. Ἡ δυσαρμονία μεταξὺ τοῦ ἀπολύτου καὶ τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς ἐμφανίσεως του μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ώθεῖ αὐτὸν εἰς μίαν ἀχαλίνωτον καὶ πάντοτε ἀκόρεστον ἐπίθεσιν. Συντρίβει τὰ εἴδωλα τῶν θεῶν, τὰς πλάκας τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν, τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ μὲ λύσσαν ἄνευ προηγουμένου. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀγωνίζεται πρὸς συγκρότησιν τῶν κανόνων μιᾶς νέας ἡθικῆς βουλήσεως καὶ τοῦ «μύθου» μιᾶς νέας πίστεως. "Ομως τὸ ἔργον, τὸ δποίον ἀνέλαβεν, ύπερβαίνει τὰς δυνάμεις ἐνδος μόνου ἀνθρώπου, ὃσον μεγάλος καὶ ἀν ύποτεθῆ δτι εἶναι. Τὸ ἔργον αὐτὸ συνίστατο εἰς τὴν συμφιλίωσιν τοῦ νέου, τοῦ δποίου προαισθησιν εἶχε, πρὸς τὸ παλαιόν, τὸ δποίον ἐκλονίζετο. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς δτι δ κραταιός αὐτὸς καταλυτής ἥτο πείσμων ἀρνητής τῶν παραδεδομένων ἀξιῶν, ἀλλὰ, ως εύστραχως παρετήρησαν, τοῦτο τὸ ἔκαμνε διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν νεκρὸν Θεὸν τοῦ παρελθόντος καὶ διὰ νὰ ἐκβιάσῃ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰς ἀποκα-

λύψεις τοῦ ζῶντος Θεοῦ, τοῦ δποίου δ πόθος ἐνοικεῖ εἰς τὰ μύχια βάθη τοῦ στήθους του, ώς δεικνύει ἡ περιπαθής προσευχὴ τῶν νεανικῶν του χρόνων:

Νὰ σὲ γνωρίσω, δῷ Ἀγνωστε, θέλω,
Ἐσένα, ποὺ βαθειὰ μὲς στὴν ψυχή μου ζῆς,
Ἐσένα ποὺ σὰν θύελλα ταράζεις τὴν ζωή μου,
Ἐσένα, Ἀσύληπτε, Συγγενικὲ μὲ μένα.
Νὰ σὲ γνωρίσω θέλω καὶ νὰ σὲ ὑπηρετῶ.

“Ομως ἡ ἀποκοπὴ του ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ιστορίας ἀπλώνει τὴν ἐρημίαν μέσα εἰς τὴν ψυχήν του. Τὸν συνοδεύει μόνον ἡ νοσταλγία τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας, τὴν δποίαν προαισθάνεται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀτενίσῃ. Διὰ τοῦτο δ πόθος τοῦ φίλου καὶ τὸ παράπονον τῆς μονώσεως:

«Νύχτα καὶ μέρα περιμένω τοὺς φίλους. Ποῦ εἶσαστε, φίλοι; Εἶναι καιρός! Εἶναι καιρός!»

Γνωρίζει ὅτι τὸ νέον μόνον ἀπὸ τὸ παρελθόν ἥμπορεῖ νὰ γεννηθῇ καὶ συναισθάνεται ὅτι τὸ ἔδαφος ἔχει ἔξαφανισθῇ ὑπὸ τοὺς πόδας του. Κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς προφήτας τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ δποῖοι ἐτέλουν εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν λαόν των καὶ τὰ πεπρωμένα του, ἀπομακρύνεται δ Nietzsche ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἔως ὅτου εὑρεθῇ μόνος ἐπὶ τῶν κορυφῶν ἐκείνων, ὅπου δ κεραυνὸς πλήττει τὴν μοναχικὴν δρῦν. Κυριεύμενος ἀπὸ προμηθεϊκὴν διάθεσιν ἀντιτάσσει εἰς τὸν Θεόν, τοῦ δποίου τὰς ἀποκαλύψεις προσδοκᾷ, πείσμονα ἴδιογνωμοσύνην. Τὸ αὐτὸν πεῖσμα ἐμπιδίζει αὐτὸν ὅπως καλλιεργήσῃ φίλους, ὅπου προσεφέρετο εἰς αὐτόν. Ἐπροτίμησε νὰ θραύσῃ πάντα ψυχικὸν δεσμὸν καὶ νὰ πλάσῃ μέσα εἰς τὴν σιωπὴν τῆς ἐρημίας του τὴν ἴδιαν αὐτοῦ σκιάν, διὰ νὰ ἀπευθύνῃ εἰς αὐτὴν τοὺς μονολόγους του. Ἰσχύει καὶ δι’ αὐτὸν ἡ φράσις, τὴν δποίαν ψιθυρίζουν οἱ χριστιανοὶ πρὸ τῆς σοροῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰς τὸ γνωστὸν δρᾶμα τοῦ Ἰψεν:

«Ἐδῶ κεῖται ἔνα λαμπρὸν κατεστραμμένον σκεῦος τοῦ Κυρίου... Εἶναι φρικτὸν τὸ μυστήριον τῆς ἐκλογῆς».

Καὶ ἀληθῶς δ ἀνήρ, δ δποῖος οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμει νὰ εἶναι παρὰ αὐτόνομος καὶ ἐλευθέρα προσωπικότης,

συντρίβεται άκριβώς ως προσωπικότης. 'Η νοσταλγία του έζητει πραγματικότητα, πρὸς τὴν ὅποιαν ἀντεστρατεύετο ἡ ίδια αὐτοῦ ὑπαρξίας, ἐπειδὴ τὸ περιβάλλον, εἰς τὸ ὅποιον ἔτέλει προσκεκολλημένος, εἶχεν ἀπολέσει καὶ αὐτὴν τὴν δυνατότητα τῆς πίστεως. Διὰ τοῦτο παρέμεινεν μέσα εἰς τὴν ψυχήν του ἡ τραγικὴ μόνον διάσπασις. 'Ο νοσταλγὸς τῆς πίστεως ἔγινεν ἀρνητὴς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ καθ' ὅλον τὸν βίον ματαιώσεις ἀγωνιζόμενος νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ Χριστοῦ ἀπέβῃ ἀντίχριστος. 'Αλλ' ὅμως ὁ Nietzsche πληροῖ τὸν προορισμὸν του διὰ τῆς βιώσεως τῆς ἐρημώσεως τῆς ὑπάρξεως ως συνεπείας τῆς κρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων τού. Ούδεις ὅσον αὐτὸς ἔβιωσε τὸ μαρτύριον τῆς ἀνεστιότητος καὶ ούδεις ἐπόθησεν ὅσον αὐτὸς τὴν ψυχικὴν γαλήνην καὶ ἀσφάλειαν.

Κρώζουν οἱ κουροῦνες βραχνὰ
καὶ μὲ γρήγορο φτερούγισμα
Τραβοῦν γιὰ τὴν πόλη.

— Θὰ χιονίσῃ σὲ λίγο —
Χαρὰ σὲ κεῖνον, ποὺ ἔχει
Τώρα ἀκόμα πατρίδα.

• • • • • • • • • •
• • • • • • • • • •
Κρώζουν οἱ κουροῦνες βραχνὰ
Καὶ μὲ γρήγορο φτερούγισμα
Τραβοῦν γιὰ τὴν πόλη.

— Θὰ χιονίσῃ σὲ λίγο —
Ἄλλοίμονο σὲ κεῖνον, ποὺ
Πατρίδα δὲν ἔχει.

'Ο ἄγων, τὸν ὅποιον ἀνέλαβεν, εἶναι ἄγων κατὰ τῆς θρησκείας καθόλου, ἄγων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ίδιαιτέρως καὶ ἄγων κατὰ τῆς κρατούσης ἡθικῆς. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἐμφανίζεται ως προφήτης. 'Ως τοιοῦτος ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσῃ νέαν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν, διὰ νὰ ἀντικρούσῃ διὸ αὐτῆς τὸ παλαιόν. Τὴν διδασκαλίαν του δὲν κηρύττει ως φιλόσοφος, ἀλλὰ θέτει αὐτὴν εἰς τὸ στόμα ἐνδὲς προφήτου καὶ ἰδρυτοῦ θρησκείας. Τέλος ὅμιλει περὶ ἑαυτοῦ ως μεσίτου νέων ἀποκαλύψεων, αἱ

όποιαι πληροῦν μυστηριωδῶς τὴν ψυχήν του καὶ ἐπιβάλλουν εἰς αὐτὸν τὸν εὔαγγελισμόν. Οὕτω συναισθάνεται τὸν ἔαυτόν του ὡς κομιστὴν νέας θρησκείας:

«Θέλω νὰ διδάξω τοὺς ἀνθρώπους τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς των».

‘Η θρησκεία αὕτη φέρει διονυσιακὸν χαρακτῆρα, δπως ὅλη του ἡ ύπόστασις κατὰ τὴν ἴδικήν του δμολογίαν. Διότι κατέχεται ὑπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς ἔνωσιν, πρὸς ἔξαρσιν ὑπεράνω τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν φραγμῶν τῆς ἀτομικότητος.’ Εν ὀνδματὶ τῆς θρησκείας ταύτης ἀπαιτεῖ τὴν καταστροφὴν τῶν παλαιῶν πλακῶν, τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιοῦ ἀπὸ τὸ νέον, τοῦ ὅποιου εἶναι ὁ φορεύς. Θεωρεῖ ὡς ἄκυρον πᾶν ὅ, τι ἵσχυε μέχρι τῆς ἐμφανίσεως του.’ Άλλὰ παραλλήλως ζῇ μέσα εἰς τὴν ψυχήν του βαθὺς ὁ πόθος πρὸς τὴν πατρίδα, ἥ νοσταλγία :

«Ποῦ εἶναι ἡ πατρίδα μου; Αὐτὴ ζητῶ καὶ γι’ αὐτὴν ἔρωτῶ, χωρὶς νὰ τὴν βρίσκω».

‘Ο δημιουργὸς τῶν νέων πλακῶν τοῦ νόμου ἔχει τὴν συναίσθησιν ὅτι εἶναι κληρονόμος τοῦ παρελθόντος. Εἶναι λοιπὸν ἀνὴρ δίψυχος, διεσπασμένη προσωπικότης. Τὴν διάσπασιν ἀκριβῶς αὐτὴν μαρτυρεῖ τὸ κήρυγμά του. ’Αφ’ ἐνδὲ πίστις καὶ προσκόλλησις εἰς τὴν γῆν, εἰς τὸ ἐνθάδε, ὁ ύπερανθρωπὸς καὶ ἡ αἰωνία ἐπιστροφή, καὶ ἀφ’ ἐτέρου πόθος πρὸς τὸ Ἐπέκεινα. ‘Η κατάφασις τῆς ζωῆς συνοδεύεται ἀπὸ τὸν πόθον πρὸς κάτι, τὸ ὅποιον τελεῖ πέρα καὶ ύπεράνω τῆς ζωῆς. Οὕτω ἡ διονυσιακή του διάθεσις διασταυρώνεται ἀπὸ βιώματα, τὰ ὅποια μαρτυροῦν γνησίαν θρησκευτικότητα. Τὴν χριστιανικὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος ἀντικαθιστᾷ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀνακυκλώσεως, τῆς αἰωνίας ἐπιστροφῆς, καὶ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντιτάσσει τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερανθρώπου. ’Άλλ’ ὅμως αἱ ἰδέαι του αὐται δὲν εἶναι ἐμπειρικαί, ἀλλὰ μὴ δεκτικὰ λόγου δημιουργήματα, πλάσματα πίστεως. Οὕτω ἐμφανίζεται ὁ Nietzsche ὡς κληρονόμος τοῦ ἐωσφορικοῦ πείσματος, τὸ ὅποιον εἶναι πλήρες θείας νοσταλγίας καὶ ταυτίζεται σχεδὸν πρὸς αὐτήν. Διὰ τοῦτο εὔστόχως ἐλέ-

χθη δτι ὁ ζητητὴς οὗτος καὶ ἅμα ὑβριστὴς τοῦ Θεοῦ καταπολεμεῖ ἐκεῖνο ἀκριβῶς, τὸ ὅποῖον κατέχει εἰς μέγιστον βαθμόν :

«Ὥα Ζαρατούστρα, εἶσαι εὑσεβέστερος ἀπὸ δὲ τοι πιστεύεις».

Τὸ ἔργον του καὶ ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ τοῦ Ἰδίου ἴστανται ως σύμβολα τῆς τροπῆς, τὴν ὅποιαν ἐμφανίζει ἡ μετ' αὐτὸν ἐξέλιξις τοῦ πνευματικοῦ βίου, καὶ ἡ ὑπὸ αὐτοῦ ἐνσάρκωσις τοῦ σκληροῦ πεπρωμένου, τὸ ὅποῖον τὸν ἐταλαιπώρησε καθ' ὅλην τὴν ἐπίγειον πορείαν του, ἀκτινοβολεῖ τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἡ ὅποια ἐνοικεῖ εἰς κάθε συμβολικὸν βίον. Ἡ μορφὴ τῆς ἐμφανίσεώς του δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατᾷ. Οπισθεν τῆς ἀρνήσεως κρύπτεται μία κραταιά κατάφασις. Καὶ δπως ἀρμόζει εἰς αὐτὸν ὁ ταλανισμός του :

«Ἡ ἔρημος μεγαλώνει, ἀλλοίμονο σὸν ὅποιον κρύβει μέσα του ἔρημον»,

οὕτω ἰσχύει καὶ περὶ αὐτοῦ ὁ ἀλαλαγμός του :

«Χαρὰ σὲ μᾶς, φυσᾶ ἡ δροσερὴ αὔρα».

Βεβαίως οὕτε ἡ κραυγὴ καὶ ἡ διαμαρτυρία οὕτε ἡ ἄρνησις τοῦ παλαιοῦ καὶ ἡ ἀνάρτησις πλακῶν νέου νόμου εἶχον τὴν δύναμιν νὰ δημιουργήσουν τὴν καινὴν γῆν καὶ τὸν καινὸν οὐρανόν, τὰ δποῖα ὠραματίσθη ὁ τραγικὸς προφήτης τοῦ ὑπερανθρώπου. Ἀλλ' δμως προητοίμασαν τὴν δδὸν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν δυνατότητα πρὸς μίαν νέαν πίστιν. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν δυνατότητα σημαίνει ἡ συμβολικὴ καταστροφὴ τοῦ Nietzsche. Χάρις εἰς αὐτὴν ἀνέκυψεν πάλιν μέσα εἰς τὴν ἔρημον τῶν χρόνων μας σοβαρὸν τὸ ἔρωτημα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ καθῆκον ἡθικῆς ἀποφάσεως τῆς βιουλήσεως. Ὁ ἴδιος δὲν ἀπήντησεν εἰς τὸ ἔρωτημα τούτο, δπως δὲν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀπόφασιν. Ομως κατέδειξε διὰ τοῦ βίου του τὸ δυνατὸν τοῦ ἔρωτηματος καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποφάσεως. Καὶ ἐξ ἀλλου διηυκόλυνεν εἰς τοὺς ἄλλους τὰ δύο ταῦτα διὰ τῆς στροφῆς του πρὸς τὴν ὅλην ψυχήν, διὰ τοῦ πρωτείου αὐτῆς ἔναντι τῆς συνειδήσεως, διὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ συνόλου ἔσωτερικοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μονομερῆ

προσοχὴν εἰς τὴν νόησιν, διὰ τῆς καταδείξεως τῆς σημα-
σίας τῆς ζωῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας φερόμεθα καὶ ἐκ τῆς ὁποίας
ἐξαρτώμεθα.

‘Ο τραγικὸς προφήτης τῆς αἰωνίας ἐπιστροφῆς καὶ
τοῦ ὑπερανθρώπου ἀντικατοπτρίζει διὰ τοῦ βίου του καὶ
τοῦ ἔργου του τὴν ἀντίθεον ἄρνησιν καὶ συγχρόνως τὸν
θεῖκὸν πόθον τῶν χρόνων μας. Εἶναι ὁ γνησιώτερος ἐκ-
πρόσωπος τοῦ πνεύματος τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος. Μέσα
εἰς τὴν ψυχὴν του συγκεντρώνονται ὅλα ἐκεῖνα τὰ ρεύ-
ματα, τὰ ὅποια κατέστησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αἰῶ-
νος ἐκείνου προβληματικὴν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν μεταφυ-
σικήν, καὶ προσλαμβάνουν νέαν μορφὴν διὰ τοῦ δημιουρ-
γικοῦ του πόθου. ‘Ως στοχαστὴς θέλει νὰ ἀφανίσῃ τὴν
θρησκείαν, ως προφήτης καὶ ως ποιητὴς θέλει νὰ ἀντικα-
ταστήσῃ αὐτὴν διὰ μιᾶς νέας. ’Αφ’ ἐνὸς εἶναι ὁ κληρονό-
μος μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου καὶ ἀφ’ ἑτέρου προχωρεῖ τὸ
πνεῦμα του πέρα πάσης κληρονομίας. ‘Ως ἀναδημιουρ-
γὸς δεικνύει νέους δρόμους πρὸς ἀναγέννησιν τῆς θρησκευ-
τικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς πίστεως. ‘Ως τραγικὸς τέλος
ἥρως διδάσκει διὰ τῆς μοίρας του τὴν ἀνάγκην, τὴν σημα-
σίαν καὶ τὸ νόημα τῆς πίστεως διὰ τὸν βίον καὶ τὴν πολι-
τιστικὴν δημιουργίαν.